

Vincent van Gogh, *Het nachtcafé*, 1888, Courtesy Yale University Gallery, New Haven

Van Gogh en de kleuren van de nacht

Hemelse glans en helse vlammen

Vincent van Gogh, *De sterrennacht boven de Rhône*, 1888, Courtesy Musée d'Orsay, Paris

'Ik wil absoluut een sterrenhemel schilderen. Vaak heb ik het gevoel dat de nacht nog kleurrijker is dan de dag, gekleurd met violette en blauwe tinten. Als je er op let, zul je zien dat sommige sterren citroengeel zijn, dat andere een roze, groene, vergeet-mij-nietjes-blauwe gloed hebben.'

Brief aan Willemien van Gogh, 9 en 16 sept. 1888

Steven Aalders | Geel is de kleur die je associeert met Vincent van Gogh (1853-1890). Vanuit het hospitaal van Arles kijkt hij terug op de rijke oogst van de zomer van 1888, waarin hij 'de hoge gele noot' bereikt met de goudgele korenvelden, de citroenkleurige stillevens en de zwavelkleurige stralen van de zon. Hoogtepunt vormt de beroemde serie zonnebloemen, geel op geel, bedoeld als wandversiering van het gele huis. Minder vaak belicht maar minstens even virtuoos zijn zijn nacht- en schemerschilderijen, voortkomend uit een fascinatie voor de duistere zijde van het kleurgamma. Het is typerend voor zijn denken in scherpe contrasten dat hij in diezelfde zomer er 's nachts op uittrekt om zich te verdiepen in de studie van het donker. Bij het observeren van het effect van kunst- en natuurlicht overdrijft hij de kleuren omwille van de expressie.

De tentoonstelling 'Van Gogh en de kleuren van de nacht' in het Van Gogh Museum is gewijd aan zijn levenslange fascinatie voor nacht en schemering. Het is een uitvloeisel van de verbondenheid, die hij, als oorspronkelijk Brabantse boerenschilder, voelde met de cyclus van de natuur. Het thema van de nacht bood de voormalig lekenprediker bij uitstek de gelegenheid religieuze en romantische gedachten en gevoelens uit te drukken. De titel van de kleine maar mooie tentoonstelling, die eerder in het MoMA in New York te zien was, prikkelt de verbeelding. De nacht gaf Van Gogh, nog meer dan de dag, de mogelijkheid te breken met conventies en de kleur los te maken van het waargenomen onderwerp, kleur als het ware te projecteren in het donker. In feite is hij daarmee een wegbereider voor de abstracte kunst, een modernist.

Interessant is het verband dat valt te leggen tussen deze en een iets eerdere tentoonstelling in het MoMA, die ook kleur als onderwerp had. 'Color Chart' behandelde het gebruik van de industriële kleurenkaart door kunstenaars in de afgelopen vijftig jaar. Je zou kunnen zeggen dat Van Goghs kleurenexperimenten, waarbij de kleurkeuze voor een belangrijk deel werd ingegeven door moderne kleurtheorieën, uiteindelijk leidden tot de conceptuele en analytische kunst van Gerhard Richter en Elsworth Kelly. Van Gogh was een autodidact met een onstilbare honger naar kennis over het proces van schilderen. Bovendien werd hij gedreven door onvrede over de bestaande praktijk. Hij onderwees zichzelf door te kijken en te lezen. Daarvan deed hij bijna dagelijks verslag in de brieven aan zijn broer Theo, die hem moreel en financieel ondersteunde.

'De wetten van de kleuren zijn onuitsprekelijk prachtig, juist omdat het geen toevalligheden zijn.'

Brief aan Theo van Gogh, juni 1884

Van Gogh hechtte groot belang aan de wetenschap in de schilderspraktijk om met analytische argumenten in te gaan tegen willekeur en gevoel.

Ten tijde van zijn eerste meesterstuk, *De aardappeleters* (1885), stuit hij op het *Grammaire des arts du dessin* (1867) van de criticus/theoreticus Charles Blanc. Een op kunstenaars toegesneden boek, dat aan de hand van de methodiek van Eugène Delacroix, de kleurentheorie van de chemicus Eugène Chevreul op heldere wijze beschrijft. Gauguin, Seurat, Cézanne, velen lazen het. Het boek maakte een diepe indruk op Van Gogh. Vanwege zijn contrastrijke karakter leek het hem op het lijf geschreven. Hij werd vooral geïntrigeerd door Chevreuls theorie over het gelijktijdig contrast van kleuren, die voortbouwde op Isaac Newton. Newton had in zijn *Optics* (1704) laten zien dat het licht uiteenvalt in zes kleuren, drie primaire (rood, geel en blauw) en hun mengingen (groen, paars en oranje). In de kleurencirkel staan ze tegen over elkaar. Ze zijn complementair. Rood staat tegenover het met geel en blauw gemengde groen, geel tegenover het uit blauw en rood verkregen paars, en blauw tegenover oranje, de menging van rood en geel. Naar aanleiding van Newtons theorie van de complementaire kleuren ontdekte Chevreul dat twee complementaire kleuren elkaar versterken als ze gelijktijdig naast elkaar worden gezien en elkaar opheffen wanneer ze gemengd worden tot een neutraal grijs. Die dynamiek van de complementaire kleurparen intrigeerde Van Gogh in het bijzonder. Om af te komen van de grijze harmonieën van de Haagse School en die van Barbizon, vond hij bij Blanc een methode om een intensere kleur te verkrijgen en maakte hij gebroken tonen en neutrale grijzen uit complementaire mengingen, zoals bijvoorbeeld een askleur uit rood en groen waarin de kleuren 'wemelen'. Zo bereikte hij uit een hevig contrast een krachtige harmonie.

In *De aardappeleters* paste hij de nieuw verworven kennis voor het eerst toe. Het donkere schilderij met een conventioneel motief – een boerengezin aan de maaltijd in clair-obscur, waarin bewonderde voorgangers als Rembrandt en Millet doorklinken – wordt geheel gekleurd uit mengingen van het primaire rood, geel en blauw. Ook al zijn de gebroken tonen, de grauwen en bruinen nog voornamelijk ontstaan uit gele en rode okers en Pruisisch blauw, ze zijn fundamentele voorbodes van het latere palet met citroen, vermiljoen en ultramarijn dat hij onder invloed van de impressionisten en de Japanse houtsneden zal opdoen in Parijs. Een kunstenaar die hij daar vooral bewonderde, was Seurat. Deze neo-impressionist, die

ook wel de vader van de Op-Art wordt genoemd, was een trouwe volgeling van Chevreul. Aan hem ontleende hij zijn techniek van de optische menging. Dichtbij ziet men losse kleurtoetsen, op een afstand worden ze gemengd door het oog van de beschouwer. Van Gogh had grote belangstelling voor diens wetenschappelijke benadering. Enkele uren voor het vertrek naar Arles bezocht hij samen met Theo nog Seurats atelier. Met diens complementaire toetsen op het netvlies reisde hij naar het zuiden.

In zijn nieuwe omgeving, waar hij zich in Japan waande, kwam hij binnen enkele maanden tot volledige bloei. Zijn palet verhevigde zich onder invloed van het felle zonlicht. In *Het nachtcafé* (1888), een compositie in grote kleurvlakken, zoals in een Japanse prent, testte hij een van zijn brutaalste kleurcontrasten. Bloedrood tegen blauwgroen en geelgroen tegen wijnrood. In het schilderij wilde hij een atmosfeer van een 'helse oven' oproepen. De ruimte is zwavelkleurig verlicht met olie- en gaslampen. Het lichte zachte groengrijze buffet, de koel grijze marmeren tafelbladen en het wit van de ober versterken het groen, geel en rode geweld. In een donkere spiegel rechts suggereren, omineus, drie gele klodders, helle vuur. Tegenover *Het nachtcafé* staat *De sterrennacht boven de Rhône* (1888). Het is 's nachts buiten aan de rivier de Rhône bij gaslicht geschilderd.

Het diep groenblauwe vlak van de lucht wordt geactiveerd door de schittering van geelgroen en roze sterren en het kobaltblauwe water door de weerschijn van de oranjegele lampen van de stad Arles. Op de voorgrond staan 'twee geliefden', die met hun rug naar de stad het schilderij uitkijken.

De kunsthistoricus Robert Rosenblum brengt deze twee figuurtjes in zijn klassieke studie *Modern Painting and the Northern Romantic Tradition* (1975) in verband met de in het nachtelijk duister contemplerende monnik aan zee van Caspar David Friedrich. Mij voerde dit paartje echter naar een ander tweetal, op de oever van de Schie, in het door Van Gogh bewonderde *Gezicht op Delft* (1660-1661) van Johannes Vermeer. Als hij dit schilderij in zijn brieven noemt, maakt hij zelfs gewag van een optische menging door op te merken dat de kleuren van dichtbij heel anders zijn, dan je op een afstand zou vermoeden. Misschien heeft hij, bewust

Vincent van Gogh, *De aardappeleters*, 1885. Courtesy Van Gogh Museum, Amsterdam (Vincent van Gogh Stichting)

'In het donker kan ik weliswaar blauw voor groen houden, blauw-lila voor roze-lila, maar het is de enige manier om eindelijk van die conventionele zwarte nacht af te komen met dat armzalige bleke en wittige licht.'

Brief aan Willemien van Gogh, 9 en 16 sept. 1888

of onbewust, met zijn nachtgezicht op Arles een complementaire versie willen schilderen. Formeel en inhoudelijk zijn namelijk enkele opvallende parallellen op te merken, zoals het perspectief: een zanderige oever op de voorgrond met het reeds genoemde paar, de rivier met de spiegeling van de stad aan de overzijde en daarboven een lucht, geladen met religieuze gevoelens. Beide schilderijen zijn een weerslag van het bovennatuurlijke in een empirische waarneming van de natuur. Bij Vermeer breekt de zon door het wolkendek waardoor de stad Delft, als in een visioen, althans voor heel even, baadt in een hemels licht. Bij Van Gogh vermengt de hemelse glans van de sterren zich met het kunstlicht van de lampen, zodat de stad

Arles, als in een luchtspiegeling komt te zweven in een onmetelijke kosmos, gelijk de met edelstenen bezette stad Gods uit de Openbaring.

Op 17 september 1888 schrijft hij euforisch aan zijn broer: 'De hemelkoepel is hier van een wondermooi blauw. De stralen van de zon zijn van bleek zwavelgeel en het is zacht en vriendelijk als de combinatie van hemelsblauw en geel bij Vermeer van Delft.'

Misschien is het een idee om een duotentoonstelling samen te stellen van Van Gogh en Vermeer, bijvoorbeeld rond het paar geel en blauw, van beide kunstenaars de favoriete kleurencombinatie.

Een relatie met de zeventiende-eeuwse meester van de nuchtere waarneming zou de beschouwende kant van Van Gogh benadrukken. Dat is ook het sterke punt van deze tentoonstelling. Het completeert het beeld van de gedreven expressionist en toont hem als schilder/denker.

'Van Gogh en de kleuren van de nacht', 13 feb. t/m 7 juni 2009, Van Gogh Museum, Paulus Potterstraat 7, Amsterdam, www.vangoghmuseum.nl

Bij de tentoonstelling verscheen de catalogus *Van Gogh en de kleuren van de nacht*, Sjraar van Heugten, Joachim Pissarro, Chris Stolwijk, 2008, Van Gogh Museum, Museum of Modern Art, Mercatorfonds, paperback, 159 pag., ISBN 978-90-6153-825-7, € 24,95